

SEPTEMBER 2021

KLIMASAGER OG MENNESKERET – VURDERINGER FRA NATIO- NALE DOMSTOLE I EUROPA

I en række europæiske lande har borgere klaget til de nationale domstole over, at deres menneskerettigheder er blevet krænket på grund af klimaforandringer. I de fleste sager, hvor borgerne eller organisationerne vinder, tager domstolene udgangspunkt i national lovgivning – og altså ikke internationale menneskerettighedsstandarder. Dette notat beskriver udvalgte sager om klimaforandringer og menneskerettigheder ført i forskellige europæiske lande. Sagerne giver flere perspektiver på klima og menneskeret og belyser, hvor grænsen indtil videre får for, hvad domstole kan afgøre.

Stadigt flere borgere og organisationer rejser menneskerettighedssager ved nationale domstole for at stille stater til ansvar for klimaforandringer.¹ Retssagerne er svære at sammenligne, da de nationale domstole tager udgangspunkt i national lovgivning og retstraditioner, som er meget forskellig fra land til land. Det er derfor på baggrund af sagerne heller ikke muligt at drage generelle konklusioner om europæiske staters menneskeretlige ansvar på klimaområdet.

Men jævnligt forholder de nationale domstole sig til internationale menneskerettighedsstandarder, og i dette notat dykker vi ned i en række klimasager i Europa, der alle netop indeholder en fortolkning af internationale menneskerettigheder og/eller en udtrykkelig ret til et sundt miljø efter national lovgivning.

En række af de sager, der gennemgås i notatet, er nu nået til Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol. Sagerne handler først og fremmest om retten til liv og retten til respekt for privatliv, familieliv og hjemmet efter Den Europæiske Menneskerettighedskonvention.²

UDVIKLINGEN I RETSSAGER VED NATIONALE DOMSTOLE

Antallet af retssager om klimaforandringer og antallet af lande, sagerne er blevet rejst i, er steget de seneste år.

Ifølge FN's miljøprogram var der i 2017 rejst 884 sager fordelt over 24 lande. Per 1. juli 2020 var dette tal steget til 1.550 sager fordelt over 38 lande. Langt størstedelen af sagerne bliver rejst i USA. I Storbritannien og EU har der været 113 sager.³

De fleste sager bliver rejst mod regeringer, men flere er også blevet rejst mod større private virksomheder, der udleder store mængder af drivhusgasser eller producerer fossile brændstoffer.

BELGIEN

I 2014 rejste en belgisk civilsamfundsorganisation, VZW Klimaatzaak, sammen med flere tusinde borgere en sag mod den belgiske stat og tre belgiske regioner.⁴ Organisationen mente, at regeringerne i strid med belgisk lovgivning ikke havde indført tilstrækkelige tiltag for at reducere udledningen af drivhusgasser, hvilket var til skade for sagsøgernes interesser. Organisationen ville have domstolen til at tvinge regeringerne til at reducere sine udledninger af drivhusgasser for at opnå en række opsatte **reduktionsmål**. Sagsøgerne påberåbte sig blandt andet Den Europæiske Menneskerettighedskonventions artikel 2 om retten til liv og artikel 8 om retten til privatliv, familieliv og hjemmet og FN's Børnekonvention.

I juni 2021 vurderede en domstol i Bruxelles som første instans, at hverken den belgiske regering eller de tre regioner havde handlet med behørig omhu og med forsigtighed, hvilket var i strid med belgisk lovgivning. Domstolen afgjorde sagen med henvisning til, at Belgien ikke forventes at kunne nå sit mål om CO₂-neutralitet i 2050, og at EU hvert år siden 2011 har fremhævet Belgiens udfordring med at nå landets klimamål. Det havde også betydning for dommen, at samarbejdet mellem staten og regionerne ifølge flere statslige instanser er ineffektivt, hvilket ifølge nogle instanser medfører utilstrækkelige reguleringsrammer på klimaområdet. Domstolen understregede også, at de belgiske myndigheder kendte de risici, der er forbundet med farlige klimaforandringer. Domstolen udtalte desuden, at regeringens og regionernes manglende indsats for at forebygge klimaforandringerne har konsekvenser for borgernes ret til liv og ret til privatliv, familieliv og hjemmet efter Den Europæiske Menneskerettighedskonvention.⁵ Domstolen afviste dog at beordre regeringen og regionerne til at nedbringe CO₂-udledninger med de procentandele, som sagsøgerne bad om. Det skyldtes, at det ville være i strid med magtens tredeling og uden for domstolens kompetence, og at den

forskningsrapport, som sagsøgerne baserede reduktionsmålene på, ikke var juridisk bindende for myndighederne.⁶

FRANKRIG

I 2019 rejste fire foreninger en sag mod den franske stat ved forvaltningsdomstolen i Paris. Sagen handler om **statens manglende handling** i forhold til klimaforandringer, hvilket ifølge foreningerne er en krænkelse af Den Europæiske Menneskerettighedskonventions artikel 2 om retten til liv og artikel 8 om retten til privatliv, familieliv og hjemmet familieliv og et generelt retsprincip om, at alle har ret til at leve i et bæredygtigt klimasystem. Dette princip stammer – ifølge foreningerne – fra både national miljølovgivning og internationale retskilder i form af blandt andet en række FN-konventioner- og erklæringer om miljø og klima.⁷

I februar 2021 fandt forvaltningsdomstolen, at statens manglende handling direkte har forårsaget miljømæssig skade på grund af klimaforandringer, og at sagsøgerne derfor skulle have erstatning. Domstolen slog fast, at staten ikke havde nået sit mål om en reduktion af drivhusgasudledning, som var fastsat i EU-regulering og national lovgivning.⁸ Domstolen vurderede dog, at man ikke kunne påvise, at regeringens politikker i forhold til energisektoren og brugen af grøn energi havde bidraget til en direkte forværring af miljøskaden, da denne sektor kun er én ud af mange.⁹

Domstolen udskød sin afgørelse af, hvorvidt den franske regering skal påbydes at indføre specifikke klimatiltag. Den franske regering fik to måneder til at oplyse domstolen om, hvordan den vil nå sine klimamål.¹⁰ Domstolens afgørelse vedrørende dette spørgsmål er endnu ikke kommet.

HOLLAND

Urgenda mod Holland

I den såkaldte Urgenda-sag sagsøgte klimaorganisationen Urgenda på vegne af dens medlemmer i 2015 den hollandske stat for ikke at gøre nok for at forebygge klimaforandringer. Organisationen henviste blandt andet til den hollandske forfatning og Den Europæiske Menneskerettighedskonventions artikel 2 om retten til liv og artikel 8 om retten til privatliv, familieliv og hjemmet. Urgenda ville have domstolene til at kræve af staten, at den i 2020 vil have reduceret udledningen af drivhusgasser med 40 procent – eller som minimum 25 procent – i forhold til niveauet i 1990. Hollands **reduktionsmål** var på tidspunktet for sagen 20 procent, hvilket var i overensstemmelse med det, der var aftalt på EU-niveau. Dog forventede regeringen kun at nå en reduktion på 14-17 procent.

I byretten og appelretten fik Urgenda medhold, og domstolene krævede ved udgangen af 2020 en reduktion på mindst 25 procent i forhold til 1990-niveauet. En

reduktion under dette niveau ville ikke leve op til Hollands bidrag til FN's mål om at begrænse den globale temperaturstigning til 2°C over det førindustrielle niveau.¹¹ Domstolene mente, at det var passende at anse klimaforandringerne som en reel trussel, der har alvorlige konsekvenser for den nulevende generations ret til liv og/eller ret til familieliv. Staten har derfor pligt til at beskytte og forbedre miljøet, og domstolene vurderede ikke, at udgifterne til at implementere yderligere klimatiltag ville være urimeligt høje. Statens argument om, at Holland ikke alene kunne løse den globale klimaudfordring, blev afvist, da **enhver udledningsreduktion** bidrager til at forebygge klimaforandringer. Derudover havde staten i mange år kendt til og kunnet forudse klimaforandringerne og de medfølgende risici. Holland havde selv skrevet under på, at staten er ansvarlig for at reducere udledningen af drivhusgasser.

Domstolene vurderede ikke, at dens domstolsbeslutning var en politisk beslutning, da domstole skal yde juridisk beskyttelse – også i sager mod regeringen – samtidig med at de skal respektere regeringens **skønsmargin** i udformningen af politikker. Domstolene valgte derfor det laveste reduktionsmål på 25 procent. Det blev ikke specificeret, hvordan staten skulle realisere dette mål, af hensyn til statens skønsmargin, men byretten nævnte som eksempler handel med CO₂-kvo-ter, skatteregulering og etablering af grønne energikilder.¹²

Dommen blev anket til den hollandske højesteret. Højesteret stadfæstede dommen og afgørelsen om, at den hollandske stat skulle leve op til et reduktionsmål på **minimum 25 procent i 2020**. Højesteret afviste et argument om, at en enkelt stat ikke kan gøres ansvarlig for dens handling, fordi alle stater i fællesskab er ansvarlige for klimaforandringer. Domstolen afviste ligeledes argumentet om, at en stats andel af den globale drivhusgasudledning er meget lille.¹³

Højesteret slog fast, at der er bred international konsensus om et reduktionsmål på 25-40 procent i 2020, og at de hollandske myndigheders praksis med at udskyde klimatiltag i en længere periode ikke stemmer overens med målet. Højesteret understregede, at domstolene ikke kræver bestemte klimatiltag, for det er en politisk beslutning og inden for statens egen skønsmargin at beslutte, hvilke tiltag der iværksættes.¹⁴

Hvad angår Den Europæiske Menneskerettighedskonvention, udtalte højesteret, at en stat har en positiv forpligtelse til at forebygge og beskytte befolkningen mod natur- og miljøkatastrofer – også selvom disse først vil materialisere sig **på længere sigt**. Højesteret vurderede også, at Urgenda kunne gøre Den Europæiske Menneskerettighedskonvention gældende, selvom organisationen ikke var et direkte offer for klimaforandringerne, da organisationen repræsenterede den hollandske befolknings interesser. I den forbindelse inddrog højesteret også

Århuskonventionen om adgang til oplysninger, offentlighedens medvirken og klageadgang på miljøområdet.¹⁵

Greenpeace Holland mod Holland

I oktober 2020 lagde Greenpeace Holland sag an mod den hollandske stat. Organisationen mente, at regeringens COVID-19-hjælpepakke til et hollandsk **flyselskab** var i strid med statens pligt til at forebygge klimaforandringer, da hjælpepakken ikke indeholdt **bindende klimavilkår** for flyselskabet. Greenpeace Holland henviste til Parisaftalen, Den Europæiske Menneskerettighedskonventions artikel 2 om retten til liv og artikel 8 om retten til privatliv, familieliv og hjemmet familieliv og Urgenda-sagen.

I december 2020 afviste byretten sagen, da staten ikke har en juridisk bindende forpligtelse til at knytte klimavilkår til hjælpepakker. Byretten lagde også til grund, at regeringen har en bred skønsmargin i dens håndtering af COVID-19-krisen, og at en domstol er begrænset til kun at gribe ind i situationer, hvor en positiv rettighed er blevet krænket. Domstolen fandt ikke, at der forelå en sådan rettighed her, da Parisaftalen og andre internationale aftaler ikke forpligter staterne til at reducere udledningen fra grænseoverskridende luftfart. Byretten vurderede, at de krav om bæredygtighed, som hjælpepakken indeholdt, var i fuld overensstemmelse med Hollands internationale klimaforpligtelser.¹⁶ Domstolen foretog således primært sin vurdering ud fra, hvilke **internationale forpligtelser** Holland har bundet sig til på klimaområdet.

Milieudensie og andre mod Shell

I april 2019 lagde den hollandske miljøorganisation Milieudensie sammen med andre lignende organisationer og foreninger sag an mod det **fossile energiselskab** Shell, der har hovedkontor i Holland. Klagerne mente, at selskabets bidrag til klimaforandringerne og dets **samlede udledning** af CO₂ var ulovlig. Sagsøgerne ville have byretten til at tage stilling til, om Shell i 2030 skal have reduceret sin udledning med 25-45 procent sammenlignet med 2019-niveauet. Kravet var hovedsageligt baseret på en bestemmelse i hollandsk lovgivning. Efter denne bestemmelse følger en uskreven standard for omhu, som indebærer, at handlinger, der er i konflikt med, hvad der generelt er accepteret efter uskreven lov, er ulovligt. Ifølge sagsøgerne var Shell derfor forpligtet til at forebygge farlige klimaforandringer via Shells virksomhedspolitik. For at finde frem til indholdet af denne uskrevne standard blev flere dele af menneskerettighedssystemet taget med i grundlaget for dommen: blandt andet Den Europæiske Menneskerettighedskonventions artikel 2 om retten til liv og artikel 8 om retten til privatliv, familieliv og hjemmet, FN's menneskerettighedskonventioner og en række internationale principper og retningslinjer for virksomheder, som Shell har støttet.

I maj 2021 afgjorde byretten, at Shell skal reducere sin udledning fra egen virksomhed og solgte energiprodukter med **45 procent i 2030** sammenlignet med 2019-niveauet. Dette inkluderer både udledning direkte fra Shell og fra de virksomheder og juridiske enheder, som Shell normalt inkluderer i selskabets årsregnskab. Det er dog op til Shell selv at bestemme, hvordan dette mål skal opnås.¹⁷

Domstolen baserede denne afgørelse på den føromtalte nationale bestemmelse om **standard for omhu** med inddragelse af tilgængelig klimaforskning og en, ifølge domstolen, udbredt international konsensus om, at menneskerettigheder indebærer en beskyttelse mod farlige klimaforandrings påvirkninger, og at virksomheder skal respektere menneskerettigheder.¹⁸ Selvom sagsøgerne ikke direkte kan påberåbe sig **menneskerettigheder** i relation til Shell – da de påberåbte menneskerettigheder angår statslige handlinger – indfortolker domstolen dem dog i sin fortolkning af den nationale bestemmelse. Menneskerettigheder udgør nemlig ifølge domstolen en fundamental interesse og samfundsmæssig værdi.¹⁹ Domstolen vurderede ikke, at Shells aktuelle udledninger var ulovlige på trods af en overhængende fare for, at virksomheden ikke lever op til sine reduktionsforpligtelser. Domstolen anerkendte desuden i sin afgørelse, at Shell ikke kan løse klimaudfordringen alene, men at det altså ikke fratager selskabet ansvar for at gøre noget ved udledninger, som Shell kan kontrollere og påvirke.²⁰

IRLAND

I 2017 rejste den irske forening Friends of the Irish Environment en sag ved den irske High Court mod den irske stat. Foreningen mente ikke, at den **nationale plan** for at reducere drivhusgasudledninger indeholdt mål for væsentlige reduktioner inden for en kort tidshorisont. Vedtagelsen af planen var derfor ifølge foreningen i strid med statens forpligtelser efter Den Europæiske Menneskerettighedskonventions artikel 2 om retten til liv og artikel 8 om retten til privatliv, familiveliv og hjemmet samt Irlands klimalov.

Domstolen henviste til Urgenda-sagen, hvori den hollandske domstol udtalte, at der er international konsensus om behovet for at handle for at reducere udledningen af drivhusgasser, men at der ikke er samme konsensus om, hvor akut behovet for handling er. Den irske High Court vurderede, at den nationale plan var et indledende skridt til at nå de opsatte klimamål, og at den irske klimalov giver et **betydeligt råderum** til regeringen og de relevante ministre til, hvordan – og hvor hurtigt – disse mål skal opnås. Det gjorde ingen forskel for domstolen, om klimalovens bestemmelser er klart definerede og egnede til, at domstole kan anvende dem ved løsningen af konkrete retstvister (judiciable) eller ej. Domstolen vurderede, at foreningen havde ret til at påberåbe sig en krænkelse af blandt andet Den Europæiske Menneskerettighedskonvention, men afviste en krænkelse, da den nationale plan i sig selv ikke bragte menneskerettighederne i fare, da den

ikke var i strid med den nationale klimapolitik, og da den kun var en lille del af et større puslespil.²¹

Dommen blev anket til den irske højesteret. Højesteret omstødte High Courts dom og gav foreningen medhold. Domstolen udtalte, at indholdet af den nationale plan var **for vag og ikke tilstrækkelig specifik og transparent** til, at en interesseret borger ville kunne forstå, hvordan Irland løbende vil nå sit klimamål i 2050, og derudfra vurdere, om indholdet af planen ville være effektivt og egnet til at nå disse mål. Eksempelvis mente domstolen, at planen burde indeholde en vurdering af, hvornår det forventes, at ny **teknologi** er anvendelig og effektiv. Planen levede derfor ikke op til klimalovens krav, hvorfor der skulle laves en ny national klimaplan. Domstolen vurderede, at det ikke var tilstrækkeligt at lave en 5-årsplan for klimaindsatsen, men at der skal laves en **33-årsplan** (2017-2050), som så løbende skal justeres i takt med udviklingen af blandt andet ny viden, teknologi og data.²² Højesteret afviste regeringens argument om, at klimamål og klimatiltag er en politisk beslutning og derfor uden for domstolens kompetence. Når der findes lovgivning, der kræver, at indholdet af en plan lever op til visse forpligtelser, er det en juridisk snarere end en politisk vurdering, hvorvidt planen lever op til loven, lød det fra domstolen.²³

I forhold til de påberåbte **menneskerettighedskrænkelser** vurderede højesteret, at foreningen havde ret til at rejse en sag vedrørende den nationale plan, da den omhandlede vigtige problemstillinger om miljø og den irske forfatning, der både var i foreningens medlemmers og offentlighedens interesse. Dog mente højesteret ikke, at foreningen var beskyttet af retten til liv eller retten til fysisk integritet efter forfatningen, da den var en juridisk person, og da den ikke kunne godtgøre, hvorfor et individ ikke kunne have rejst eller være med til at rejse sagen. Højesteret tog derfor ikke stilling til, om der var tale om krænkelse af Den Europæiske Menneskerettighedskonvention.²⁴

NORGE

I 2016 rejste foreningerne Natur og Ungdom samt Greenpeace Norden en sag mod den norske stat. Sagen handlede om, hvorvidt myndighederne brød den norske grundlov, der indeholder en ret til et miljø, der sikrer sundheden, og en natur, hvis produktionsevne og mangfoldighed bevares, og brød Den Europæiske Menneskerettighedskonventions artikel 2 om retten til liv og artikel 8 om retten til privatliv, familieliv og hjemmet, da de samme år gav nye **tilladelser til olie- og gasudvinding** på den norske kontinentalsokkel i Barentshavet. Tilladelse gav adgang til udvinding i områder i Barentshavet, der indtil da aldrig før var blevet givet adgang til.

Byretten i Oslo (tingrett) afviste i 2018 søgsmålet. Den udtalte, at udledninger af drivhusgasser fra olie og gas, der bliver eksporteret fra Norge til udlandet, ikke er

relevante i spørgsmålet om, hvorvidt staten har overholdt sine forpligtelser efter den norske grundlovs miljøbestemmelse. Norge var ifølge domstolen ikke ansvarlige for miljøskader **uden for norsk territorium**. Byretten konkluderede også, at risikoen for miljøskade knyttet til udvinding i de områder, hvor myndighederne havde givet adgang til, var begrænset.

Byretten slog fast, at en domstol ikke kan afgøre, hvorvidt der gøres nok klimapolitisk. Domstolen kan kun vurdere, hvorvidt forpligtelserne efter grundloven er opfyldt. Byretten vurderede, at forpligtelserne var opfyldt i dette tilfælde, da blandt andet beslutningen om at åbne det nye område i Barentshavet var blevet behandlet og stemt om i det norske parlament. De mulige konsekvenser af udvindingstilladelserne lå derudover også **for langt ude i fremtiden**, og problemstillingen angik komplekse vurderinger, der bedre kunne vurderes ved en **politisk proces**, og som domstole ikke er egnet til at bedømme.²⁵

Den norske landsret (lagmannsrett) afviste i 2020 også sagen, da det blandt andet var usikkert, hvorvidt og i hvor høj grad udvindingstilladelserne ville forårsage forøgede drivhusgasudledninger. Der var heller ikke tale om en reel og nærliggende risiko for tab af menneskeliv, og der var **ikke en direkte sammenhæng** mellem eventuelle drivhusgasudslip og alvorlige konsekvenser for retten til privatliv, familieliv og hjemmet. Dog vurderede landsretten, at **klimaet er en del af miljøet**, hvorfor retten til et sundt miljø er anvendelig i sager om drivhusgasudledninger. Landsretten fastslog, at tærsklen for, hvornår grundlovens miljøbestemmelse er overtrådt, er meget høj, at domstole skal være **tilbageholdende med at bedømme politiske beslutninger**, og at **staten har en bred skønsmargin**.²⁶

Sagen nåede til den norske højesteret, som også afviste sagen i december 2020. Højesteret anerkendte, at den norske grundlovs miljøbestemmelse også angik drivhusgasudledninger, som staten har kontrol over – i dette tilfælde også udledninger uden for norsk territorium – men slog fast, at det klare udgangspunkt er, at det er den lovgivende magt, der skal bestemme, hvilke miljøtiltag der skal iværksættes. Grundlovens miljøbestemmelse kan dog påberåbes direkte over for domstolene, når det handler om **miljøproblemer, som lovgiverne ikke har taget stilling til**. Miljøbestemmelsen skal også forstås som en sikkerhedsventil, hvor domstolene kan ophæve en politisk beslutning, hvis det norske parlament **groft har tilsidesat** sine forpligtelser efter bestemmelsen. Der skal derfor meget til, før myndighederne kan dømmes for brud på miljøbestemmelsen, og højesteret vurderede ikke, at udvindingstilladelserne var i strid med grundloven.²⁷

Den norske højesteret udtalte generelt, at der **ikke kan stilles specifikke krav** efter den norske grundlovs miljøbestemmelse, herunder eksempelvis et krav om, at Norge skal reducere sin udledning af drivhusgasser med en vis procentandel. Domstole kan kun tage udgangspunkt i den konkrete myndighedsbeslutning og

forvaltningsafgørelse, som der er rejst en sag på baggrund af. Domstolen udtalte videre, at såfremt domstolen giver sagsøgerne medhold og opstiller specifikke reduktionsforpligtelser, vil centrale dele af den norske oliepolitik blive "sat på prøve", hvilket er uden for rækkevidden af, hvad domstolen kunne træffe afgørelse om i sagen.²⁸

Den norske højesteret vurderede heller ikke, at der var tale om krænkelse af Den Europæiske Menneskerettighedskonventions artikel 2 og 8. De samme fortolkningsprincipper som i miljøssager må anvendes i klimasager, vurderede højesteret og inddrog derfor Den Europæiske Menneskerettighedsdomstols praksis. Det var ifølge højesteret usikkert, i hvilken grad udvindingstilladelserne ville føre til udledning af drivhusgasser. Derudover ville den mulige påvirkning af klimaet ligge langt ude i fremtiden. Selvom der ikke er tvivl om, at klimaforandringerne er alvorlige, var der ifølge domstolen **ikke en reel og nærliggende risiko** for påvirkninger af klagernes menneskerettigheder, hvorfor konventionen ikke var krænkelse.²⁹

I juni 2021 blev sagen indbragt for Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol, hvor den afventer behandling.³⁰

SCHWEIZ

I 2016 rejste fire **ældre kvinder** (+75 år) sammen med interesseorganisationen KlimaSeniorinnen Schweiz, som de var en del af, en sag mod den schweiziske regering. Sagsøgerne mente ikke, at regeringen levede op til sine forpligtelser efter Parisaftalen, hvilket krænkede deres rettigheder efter blandt andet Den Europæiske Menneskerettighedskonventions artikel 2 om retten til liv og artikel 8 om retten til privatliv, familieliv og hjemmet. Det er nemlig, ifølge sagsøgerne, påvist, at kvinder over 75 år har en højere risiko for at blive syge og afgang ved døden, da denne gruppe er **særligt sårbare** i forhold til de hedebølger, som klimaforandringer forventes at forårsage, og som kvinderne allerede i dag er betydeligt påvirket af om sommeren. Sagen blev afvist af myndighederne og forvaltningsdomstolen. Sagen blev derfor anket til den schweiziske højesteret.³¹

Højesteret afviste i 2020 også sagen. Domstolens begrundelse var, at en overskridelse af den såkaldte tålegrænse i Parisaftalen, hvorefter temperaturstigningen skal holdes på et godt stykke under 2°C, ikke er nært forestående, og at der **er tid til at afværge en overskridelse**. Derfor vurderede domstolen, at sagsøgernes rettigheder ikke var tilstrækkeligt påvirket. Kvinderne levede altså ifølge domstolen ikke op til kravene til at få offerstatus efter Den Europæiske Menneskerettighedskonvention, og deres rettigheder efter artikel 2 og 8 var derfor ikke krænkelse. Kvinderne ønskede ifølge højesteret indirekte at anvende domstolen til at få regeringen til at igangsætte flere klimatiltag. En sådan beslutning vurderede domstolen ikke, at den havde mulighed for at tage, da sådanne **tiltag er en politisk beslutning**.³²

I november 2020 indbragte kvinderne og organisationen sagen for Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol. De klager over, at Schweiz ikke har overholdt sine forpligtelser efter Den Europæiske Menneskerettighedskonventions artikel 2 og 8 på grund af mangelfulde klimatiltag. Samtidig klager de over, at konventionens artikel 6 om retten til retfærdig rettergang og artikel 13 om adgangen til effektive retsmidler er krænket, da de nationale domstole og myndigheder ikke behandlede indholdet af klagernes sag.³³

STORBRITANNIEN

I 2018 lagde to klimaorganisationer sag an mod den engelske **transportminister** og **lufthavnen Heathrow** for ikke at have foretaget en **tilstrækkelig grundig vurdering** af, hvordan udvidelsen af Heathrow vil kunne påvirke klimaet. Der var for eksempel ikke foretaget en tilstrækkelig inddragelse af Parisaftalen og Storbritanniens nationale klimamål i vurderingen. Dette var ifølge sagsøgerne i strid med landets menneskerettighedslov og Den Europæiske Menneskerettighedskonventions artikel 2 om retten til liv og artikel 8 om retten til privatliv, familieliv og hjemmet.

Første retsinstans vurderede ikke, at transportministeren er forpligtet til at inddrage Parisaftalens klimamål, den bagvedliggende videnskab bag disse klimamål eller et fremtidigt mere stringent klimamål for at nå indholdet i Parisaftalen. Domstolen var heller ikke overbevist om, at klimaloven kan fortolkes sådan, at den indeholder forpligtelser i forhold til landets menneskerettighedslov.³⁴

Appeldomstolen vurderede derimod, at transportministeren ikke havde overholdt national lovgivning om at skulle foretage en strategisk miljøvurdering, da Parisaftalen ikke var inddraget. Ministeren skulle derfor foretage en **ny vurdering** og burde ifølge domstolen i den forbindelse overveje flytrafikkens klimapåvirkninger og effekten af udledninger efter 2050. Tilladelsen til udvidelsen af Heathrow var dermed ugyldig, indtil en ny vurdering var blevet udført. Domstolen understregede dog, at dette ikke indebar en stillingtagen til rigtigheden af at udvide lufthavnen, eller hvorvidt en sådan tilladelse er i overensstemmelse med Storbritanniens klimaforpligtelser.³⁵

Dommen blev anket, og i december 2020 fandt højesteret modsat appeldomstolen ikke, at transportministeren havde gjort noget forkert. Ifølge højesteret var der intet, der tydede på, at ministeren havde anset Parisaftalen eller national klimalovgivning for at være juridisk irrelevante, og ministeren havde modtaget **rådgivning** fra den nationale klimakomité for at sikre, at der blandt andet blev taget hensyn til Storbritanniens forpligtelser efter Parisaftalen. Højesteret henviste til, at vurderingen og balanceringen af hensyn i denne sammenhæng er lovlig, så længe den ikke er så **ufornuftig**, at ingen fornuftig person ville have fundet frem

til det samme resultat. Heathrow skulle i sin ansøgning redegøre for, at udvidelsen af lufthavnen levede op til forpligtelserne efter Parisaftalen og den nationale klimalovgivning. Der var derfor ikke tale om en ulovlig vurdering, konkluderede højesteret.³⁶

SVERIGE

I 2016 søgte to miljøorganisationer og 176 personer i den såkaldte Magnolia-sag den svenske regering for ikke at have beskyttet sin befolknings **ret til et sikkert klima** med henvisning til blandt andet Den Europæiske Menneskerettighedskonventions artikel 2 om retten til liv og artikel 8 om retten til privatliv, familieliv og hjemmet. Sagsøgerne klagede over, at staten havde tilladt en statsejet virksomhed at frasælge – i stedet for at lukke – **kulminedrift og kulkraftaktivitet** til en udenlandsk virksomhed. Salget ville gøre det muligt at udvide udnyttelsen af brunkul, der fører til øgede udledninger, der vil true klimastabiliteten. Sverige har forpligtet sig til at handle for at bevare klimastabilitet.³⁷

Den stockholmske byret (tingsrätt) afviste sagen i 2017, da sagsøgerne ikke havde været udsat for en konkret livsfare eller skadelige virkninger i det hele taget. Sagsøgernes påstand var baseret på et **hypotetisk ræsonnement** af et muligt hændelsesforløb.³⁸ Afgørelsen blev anket til den svenske landsret (Hovrätt), som i 2018 afviste sagen af samme grund.³⁹

TYSKLAND

Greenpeace og andre mod Tyskland

I 2018 lagde tre tyske landbrugsfamilier sammen med Greenpeace Tyskland sag an mod regeringen. Tyskland ville ifølge regeringens egen officielle klimarapport fra 2018 sandsynligvis kun opnå en udledningsreduktion på 32 procent i 2020 i forhold til 1990-niveauet, selvom landets klimamål var på 40 procent. Denne **manglende overholdelse af klimamålet**, mente sagsøgerne, var en krænkelse af deres forfatningssikrede rettigheder til liv, sundhed, ejendom og erhvervs-mæssig frihed.

I 2019 afviste forfatningsdomstolen i Berlin sagen og konkluderede, at klimamålet ikke var juridisk bindende, da der var tale om en **regeringsbeslutning**. Domstolen mente endvidere, at sagsøgerne ikke entydigt havde påvist, at regeringen havde overtrådt sine forfatningsmæssige forpligtelser ved at sætte utilstrækkelige klimabeskyttelsesmål.

Domstolen vurderede, at regeringens klimapolitik er underlagt domstolsprøvelse og skal være i overensstemmelse med regeringens pligt til at beskytte grundlæggende rettigheder under den tyske forfatning. Regeringen skal træffe foranstaltninger, der giver en tilstrækkelig og effektiv beskyttelse af de grundlæggende

rettigheder, der potentielt er og vil blive påvirket af klimaforandringer. Regeringen har dog en bred skønsmargin, når den skal beslutte, hvordan disse rettigheder skal beskyttes, så længe beskyttelsesforanstaltningerne ikke er **helt uegnede eller utilstrækkelige**. Domstolen inddrog i den forbindelse Den Europæiske Menneskerettighedskonventions artikel 2 om retten til liv og artikel 8 om retten til privatliv, familieliv og hjemmet og den dertilhørende praksis fra Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol. Den tyske domstol vurderede, at Menneskerettighedsdomstolen ikke overlader stater en skønsmargin, der er mere snæver end den forfatningsdomstolen overlader. Domstolen vurderede, at regeringens klimapolitik lå inden for regeringens skønsmargin – også selvom klimapolitikken ikke ville føre til en reduktion på 40 procent i 2020. Regeringen havde ikke været inaktiv på klimaområdet og havde indført tiltag for at nå landets klimamål.⁴⁰

Neubauer og andre mod Tyskland

I 2020 klagede en gruppe unge over, at **den tyske klimalovs klimamål** om inden 2030 at reducere drivhusgasudledninger med 55 procent i forhold til 1990-niveauet er utilstrækkeligt. Klagerne mente, at Tyskland var nødt til at foretage en reduktion på 70 procent for at kunne nå Parisaftalens mål. Ifølge klagerne bliver deres forfatningssikrede rettigheder til liv, fysisk integritet og menneskelige værdighed samt beskyttelsen af livets naturlige fundament for **fremtidige generationer** krænket, fordi regeringen kræver utilstrækkelige reduktioner på kort og mellem-lang sigt, samtidig med at Tyskland tillader overførsel af udledningstilladelser mellem eget land og andre EU-stater.

I april 2021 vurderede den tyske forfatningsdomstol, at rettighederne i den tyske forfatning også omfatter trusler fra miljøforurening – uanset fra hvem og under hvilke omstændigheder den kommer. Den tyske stat skal derfor ifølge forfatningsdomstolen beskytte borgerne imod klimaforandringernes menneskeretlige konsekvenser. Derudover skal landet efter forfatningens artikel 20a beskytte klimaet, lød det fra domstolen. Det indebærer et mål om at opnå klimaneutralitet, men betyder ikke, at staten ikke må overføre udledninger til andre lande, så længe udledningen overordnet set falder. Domstolen udtalte, at selvom klimabeskyttelsen skal balanceres op imod andre modstående rettigheder, så vejer hensynet til et sundt klima tungere i afvejningen **i takt med udviklingen i klimaforandringerne**.

Proportionalitetskravet betyder, at en generation ikke kan overlade til den næste generation af nedbringe CO₂ markant på grund af en for mild reduktionsforpligtelse, hvis dette kommer til at indebære betydeligt reducerede frihedsrettigheder. De eksisterende tilladte niveauer for udledningen af drivhusgasser skal derfor være **proportionale ud fra et nutidigt perspektiv**, mens der stadig er tid til at forebygge en "urimelig" situation for fremtidige generationer, og de må derfor **ikke være for kortsigtede eller ensidige** i deres fordeling af friheder og reduktionsbelastning. Derfor skal der være reduktionsinitiativer på plads også for tiden

efter 2030. Dette indebærer ifølge forfatningsdomstolen, at der tidligt skal være transparente retningslinjer for videreudviklingen af drivhusgasreduktioner, som indeholder de nødvendige udviklings- og implementeringsprocesser, og som giver en tilstrækkelig grad af **udviklingspres og planlægningsikkerhed** i forhold til teknologier og praksisser.

Domstolen vurderede desuden, at den tyske klimalov ikke levede op til kravene i forfatningen. Det var ifølge domstolen ikke tilstrækkeligt, at den tyske klimalov forpligtede regeringen til en enkelt gang i 2025 at sætte tal på, hvor meget udledningen skal nedbringes for **perioden efter 2030**. Domstolen fandt det også problematisk, at lovgivningen ikke giver hjemmel til at kræve, at der skal sættes tal på, hvor meget der må udledes frem til 2050. Ifølge domstolen skal klimaloven som minimum fastsætte, med hvilke **tidsintervaller** yderligere forpligtelser skal laves. Når først der i 2025 skal tages stilling til årene efter 2030, er der kun en forberedelsesperiode på fem år, hvilket sandsynligvis er utilstrækkeligt til at planlægge de nødvendige ændringer i produktion, forbrug og infrastruktur, vurderede domstolen. Derudover var det ikke i loven fastlagt, hvor mange år ud i fremtiden regeringen i 2025 skulle fastsætte reduktionsmængder for. Domstolen udtalte, at klimalovens bestemmelser stadig er gældende, men at lovgiverne inden udgangen af 2022 **skal regulere opdateringen** af reduktionsmålene for perioden efter 2030 i tråd med domstolens afgørelse.⁴¹

ØSTRIG

I februar 2020 rejste Greenpeace Østrig sammen med 8.063 personer en sag ved den østrigske forfatningsdomstol.⁴² De gjorde gældende, at de regler, der gør det muligt at få **skattefritagelse** ved flyrejser, men ikke togrejser, var ugyldige. Ved at gøre det billigere at flyve end at tage toget bidrager staten til klimaforandringer, lød argumentet fra sagsøgerne. To af sagsøgernes **helbred** ville blive påvirket af klimaforandringerne: en 72-årig kvindelig ansøger og en mandlig sagsøger med en særlig form for multipel sklerose. Klagerne henviste til en rapport fra FN's Klimapanel, som viser, at 80 procent af de dødsfald, der sker på grund af stigende temperaturer, var blandt personer over 75 år, herunder især kvinder, og de pegede på, at de symptomer, manden oplever i form af lammelse og gangbesvær, bliver forværret af temperaturer over 25 grader. Når temperaturen når over denne grænse, er manden afhængig af sin kørestol.

Sagsøgerne mente ikke, at staten havde løftet sin positive forpligtelse til at beskytte deres rettigheder efter Den Europæiske Menneskerettighedskonventions artikel 2 om retten til liv og artikel 8 om retten til privatliv, familieliv og hjemmet. Dermed lever staten ifølge klagerne ikke op til sine forpligtelser efter Den Europæiske Menneskerettighedskonvention, EU-charteret og Parisaftalen, da konsekvenserne af klimaforandringer udgør en reel og forudsigelig trussel for sagsøgernes liv.⁴³

Forfatningsdomstolen afviste sagen i september 2020, **da togpassagerer ikke er omfattet** af den relevante lovgivning og derfor ikke har ret til at indbringe et søgsmål vedrørende skattemæssig forfordeling af flyrejser. I forhold til Den Europæiske Menneskerettighedskonvention mente domstolen ikke, at artikel 2 og 8 var **egnede** til at påvise, at sagsøgernes rettigheder blev direkte krænket af skattereglerne.

I marts 2021 indbragte sagsøgeren med multipel sklerose sagen for Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol.⁴⁴

SLUTNOTER

- ¹ Se blandt andet databasen <http://climatecasechart.com/> under Columbia University med flere for et overblik over tidligere og verserende klimasager.
- ² For et overblik over hvad den internationale menneskeret på nuværende tidspunkt siger om staternes ansvar for menneskeskabte klimaforandringer se Institut for Menneskerettigheder, Klimasager i de internationale menneskerettigheds-systemer, 2021. Tilgængelig på dansk på: <https://menneskeret.dk/udgivelser/klimasager-internationale-menneskerettighedssystemer>.
- ³ United Nations Environment Programme, Global Climate Litigation Report: 2020 Status Review, 2021, side 13. Tilgængelig på engelsk på: <https://www.unep.org/resources/report/global-climate-litigation-report-2020-status-review>.
- ⁴ Søgsmålet er tilgængeligt på hollandsk og fransk på: <http://climatecasechart.com/non-us-case/vzw-klimaatzaak-v-kingdom-of-belgium-et-al/>.
- ⁵ Tribunal de première instance francophone de Bruxelles, Section Civile, afgørelse af 17. Juni 2021, sagsnummer 2015-4585/A, præmis 2.3.1. Tilgængelig på fransk og engelsk (uofficiel) på: <http://climatecasechart.com/non-us-case/vzw-klimaatzaak-v-kingdom-of-belgium-et-al/>.
- ⁶ Tribunal de première instance francophone de Bruxelles, Section Civile, afgørelse af 17. Juni 2021, sagsnummer 2015-4585/A, præmis 2.3.2. Tilgængelig på fransk og engelsk (uofficiel) på: <http://climatecasechart.com/non-us-case/vzw-klimaatzaak-v-kingdom-of-belgium-et-al/>.
- ⁷ Sagsøgernes anbringender af 14. marts 2019 er tilgængelig på engelsk (uofficiel) og fransk på: <http://climatecasechart.com/non-us-case/notre-affaire-a-tous-and-others-v-france/>.
- ⁸ Tribunal administratif de Paris, dom af 3. februar 2021, sagsnummer 1904967, 1904968, 1904972 og 1904976/4-1, præmis 41-45. Tilgængelig på engelsk (uofficiel) og fransk på: <http://climatecasechart.com/non-us-case/notre-affaire-a-tous-and-others-v-france/>.
- ⁹ Tribunal administratif de Paris, dom af 3. februar 2021, sagsnummer 1904967, 1904968, 1904972 og 1904976/4-1, præmis 28. Tilgængelig på engelsk (uofficiel) og fransk på: <http://climatecasechart.com/non-us-case/notre-affaire-a-tous-and-others-v-france/>.
- ¹⁰ Tribunal administratif de Paris, dom af 3. februar 2021, sagsnummer 1904967, 1904968, 1904972 og 1904976/4-1, præmis 39. Tilgængelig på engelsk (uofficiel) og fransk på: <http://climatecasechart.com/non-us-case/notre-affaire-a-tous-and-others-v-france/>.
- ¹¹ Rechtbank Den Haag, dom af 24. juni 2015, sagsnummer C/09/456689 / HA ZA 13-1396; Gerechtshof Den Haag, dom af 9. oktober 2018, sagsnummer 200.178.245/01. Begge domme er tilgængelige på engelsk på: <http://climatecasechart.com/non-us-case/urgenda-foundation-v-kingdom-of-the-netherlands/>.

- ¹² Rechtbank Den Haag, dom af 24. juni 2015, sagsnummer C/09/456689 / HA ZA 13-1396. En engelsk oversættelse af dommen er tilgængelig på: <http://climatecasechart.com/non-us-case/urgenda-foundation-v-kingdom-of-the-netherlands/>.
- ¹³ Hoge Raad, dom af 20. december 2019, sagsnummer 19/00135, præmis 5.7.7-5.7.8. En engelsk oversættelse af dommen er tilgængelig på: <https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:HR:2019:2007>.
- ¹⁴ Hoge Raad, dom af 20. december 2019, sagsnummer 19/00135. En engelsk oversættelse af dommen er tilgængelig på: <https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:HR:2019:2007>.
- ¹⁵ Hoge Raad, dom af 20. december 2019, sagsnummer 19/00135, præmis 5.9.2. En engelsk oversættelse af dommen er tilgængelig på: <https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:HR:2019:2007>.
- ¹⁶ Rechtbank Den Haag, dom af 9. december 2020, sagsnummer C/09/600364 / KG ZA 20-933. Tilgængelig på hollandsk på: <http://climatecasechart.com/non-us-case/greenpeace-netherlands-v-state-of-the-netherlands/>.
- ¹⁷ Rechtbank Den Haag, dom af 26. maj 2021, sagsnummer C/09/571932 / HA ZA 19-379, præmis 4.1.4. En engelsk oversættelse af dommen er tilgængelig på: https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBDHA:2021:5339#_e56e8350-9310-43cf-b90f-93620f3653fb.
- ¹⁸ Rechtbank Den Haag, dom af 26. maj 2021, sagsnummer C/09/571932 / HA ZA 19-379, præmis 4.1.1.-4.1.3. En engelsk oversættelse af dommen er tilgængelig på: https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBDHA:2021:5339#_e56e8350-9310-43cf-b90f-93620f3653fb.
- ¹⁹ Rechtbank Den Haag, dom af 26. maj 2021, sagsnummer C/09/571932 / HA ZA 19-379, præmis 4.4.9. En engelsk oversættelse af dommen er tilgængelig på: https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBDHA:2021:5339#_e56e8350-9310-43cf-b90f-93620f3653fb.
- ²⁰ Rechtbank Den Haag, dom af 26. maj 2021, sagsnummer C/09/571932 / HA ZA 19-379, præmis 4.5.8. og 4.4.49. En engelsk oversættelse af dommen er tilgængelig på: https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBDHA:2021:5339#_e56e8350-9310-43cf-b90f-93620f3653fb.
- ²¹ The High Court of Ireland, dom af 19. september 2019, sagsnummer 2017 No. 793 JR. Tilgængelig på engelsk på: <http://climatecasechart.com/non-us-case/friends-of-the-irish-environment-v-ireland/>.
- ²² The Supreme Court of Ireland, dom af 31. juli 2020, sagsnummer 205/19, præmis 6.45-6.48. Tilgængelig på engelsk på: https://www.courts.ie/view/judgments/681b8633-3f57-41b5-9362-8cbc8e7d9215/981c098a-462b-4a9a-9941-5d601903c9af/2020_IESC_49.pdf/pdf.
- ²³ The Supreme Court of Ireland, dom af 31. juli 2020, sagsnummer 205/19, præmis 6.27. Tilgængelig på engelsk på: https://www.courts.ie/view/judgments/681b8633-3f57-41b5-9362-8cbc8e7d9215/981c098a-462b-4a9a-9941-5d601903c9af/2020_IESC_49.pdf/pdf.
- ²⁴ The Supreme Court of Ireland, dom af 31. juli 2020, sagsnummer 205/19, præmis 7.22. Tilgængelig på engelsk på:

https://www.courts.ie/view/judgments/681b8633-3f57-41b5-9362-8cbc8e7d9215/981c098a-462b-4a9a-9941-5d601903c9af/2020_IESC_49.pdf/pdf.

²⁵ Oslo tingrett, dom af 4. januar 2018, sagsnummer 16-166674TVI-OTIR/06, præmis 5.2.4. Tilgængelig på norsk og engelsk (uofficiel) på: <http://climatecasechart.com/non-us-case/greenpeace-nordic-assn-and-nature-youth-v-norway-ministry-of-petroleum-and-energy/>.

²⁶ Borgarting lagmannsrett, dom af 23. januar 2020, sagsnummer 18-060499ASD-BORG/03. Tilgængelig på norsk og engelsk (uofficiel) på: <http://climatecasechart.com/non-us-case/greenpeace-nordic-assn-and-nature-youth-v-norway-ministry-of-petroleum-and-energy/>.

²⁷ Noregs Høgsterett, dom af 22. december 2020, sagsnummer 20-051052SIV-HRET, præmis 139 og 149. Tilgængelig på norsk på: <https://www.domstol.no/Enkelt-domstol/hoyesterett/avgjorelser/2020/hoyesterett-sivil/hr-2020-2472-p/>.

²⁸ Noregs Høgsterett, dom af 22. december 2020, sagsnummer 20-051052SIV-HRET, præmis 162. Tilgængelig på norsk på: <https://www.domstol.no/Enkelt-domstol/hoyesterett/avgjorelser/2020/hoyesterett-sivil/hr-2020-2472-p/>.

²⁹ Noregs Høgsterett, dom af 22. december 2020, sagsnummer 20-051052SIV-HRET, præmis 164-178. Tilgængelig på norsk på: <https://www.domstol.no/Enkelt-domstol/hoyesterett/avgjorelser/2020/hoyesterett-sivil/hr-2020-2472-p/>.

³⁰ Den officielle klage er tilgængelig på engelsk på: <https://www.greenpeace.org/norway/klimaklagen-norsk/>.

³¹ Schweizerisches Bundesgericht, dom af 5. maj 2020, sagsnummer 1C_37/2019. Tilgængelig på engelsk (uofficiel) og tysk på: <http://climatecasechart.com/non-us-case/union-of-swiss-senior-women-for-climate-protection-v-swiss-federal-parliament/>.

³² Schweizerisches Bundesgericht, dom af 5. maj 2020, sagsnummer 1C_37/2019, præmis 5.3-5.5. Tilgængelig på engelsk (uofficiel) og tysk på: <http://climatecasechart.com/non-us-case/union-of-swiss-senior-women-for-climate-protection-v-swiss-federal-parliament/>.

³³ Den officielle klage til EMD er tilgængelig på engelsk på: https://klimaseniorinnen.ch/wp-content/uploads/2020/11/201126_Application_ECtHR_KlimaSeniorinnen_extract_anonymised-2.pdf.

³⁴ The Divisional Court, dom af 1. maj 2019, sagsnummer CO/2760/2018, CO/3089/2018, CO/3147/2018 og CO/2149/2018. Tilgængelig på engelsk på: <http://climatecasechart.com/non-us-case/plan-b-earth-v-secretary-of-state-for-transport/>.

³⁵ The Court of Appeal (civil division), dom af 27. februar 2020, sagsnummer C1/2019/1053, C1/2019/1056 og C1/2019/1145, præmis 283-285. Tilgængelig på engelsk på: <http://climatecasechart.com/non-us-case/plan-b-earth-v-secretary-of-state-for-transport/>.

³⁶ The Supreme Court of the United Kingdom, dom af 16. december 2020, sagsnummer (2020) UKSC 52. Tilgængelig på engelsk på: <http://climatecasechart.com/non-us-case/plan-b-earth-v-secretary-of-state-for-transport/>.

³⁷ Sagsøgernes søgsmål er tilgængelig på engelsk på: <http://climatecasechart.com/non-us-case/push-sweden-nature-youth-sweden-et-al-v-government-of-sweden/>.

³⁸ Stockholms tingsrätt, dom af 30. juni 2017, sagsnummer T 11594-16 m.fl. Tilgængelig på svensk på: <https://docplayer.se/108360615-Dom-stockholm.html>.

³⁹ Svea Hovrätt, dom af 23. januar 2018, sagsnummer T 11594-16 m.fl.. Tilgængelig på svensk på: <https://docplayer.se/108360615-Dom-stockholm.html>.

⁴⁰ Verwaltungsgericht Berlin, dom af 31. oktober 2019, sagsnummer VG 10 K 412.18. Tilgængelig på engelsk (uofficiel) og tysk på: <http://climatecasechart.com/non-us-case/family-farmers-and-greenpeace-germany-v-german-government/>.

⁴¹ Bundesverfassungsgericht, dom af 24. marts 2021, sagsnummer 1 BvR 2656/16, 1 BvR 78/20, 1 BvR 96/20 og 1 BvR 288/20. Tilgængelig på engelsk (uofficiel) og tysk på: <http://climatecasechart.com/climate-change-litigation/non-us-case/neubauer-et-al-v-germany/>.

⁴² Verfassungsgerichtshof, afgørelse af 30. september 2020, sagsnummer G 144-145/2020-13 og V 332/2020-13. Tilgængelig på tysk på: <http://climatecasechart.com/non-us-case/greenpeace-v-austria/>.

⁴³ Klagen af 20. februar 2020 er tilgængelig på tysk på: <http://climatecasechart.com/non-us-case/greenpeace-v-austria/>.

⁴⁴ Den officielle klage er tilgængelig på engelsk på: <http://climatecasechart.com/climate-change-litigation/non-us-case/mex-m-v-austria/>.